

типологічних і статевих особливостей молодших школярів. Вольова сфера молодшого школяра формується в навчальній, ігровій, трудовій діяльності, ґрунтується на певних умовах стимуляції розвитку вольових дій, вольової регуляції, вольових якостей.

Використана література:

1. Божович Л.И. Сознательно управлять своим поведением: Воспитание воли в младшем школьном возрасте // Семья и школа. – 1981. – № 3. – С. 28-31.
2. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
3. Игнатъев Е.И. Экспериментальное изучение простейших компонентов воли у школьников // Вопросы психологии личности. – М., 1960.
4. Ильин Е.П. Психология воли. – СПб.: Питер, 2000. – 288 с.
5. Петухов С.А. К проблеме классификации волевых качеств личности // Личность и деятельность: Тезисы докладов к V Всесоюзному съезду общества психологов. – М., 1977.
6. Поліщук С.А. Особливості розвитку волі в учнів молодшого шкільного віку. Дис. канд. психол. наук : 19.00.07. – Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Київ, 2001.
7. Полтев А.В. Настойчивость школьников-подростков и ее развитие в процессе учебной деятельности: Автореф. дис. ...канд. – М., 1955.
8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – М., 1946.
9. Селиванов В.И. Воля и ее воспитание. М., «Знание», 1976. – 64 с.
10. Селиванов В.И. Индивидуальные особенности воли и учет их в учебно-воспитательной работе. В сб.: Вопросы организации воспитания в вузе. Рязань, 1975.
11. Шульга Т.И. Возрастные особенности волевых качеств школьников и их формирование в процессе физического воспитания. Дис. канд. психол. наук: 19.00.07. – М., 1986. – 222 с.

Аннотація

В статтє рассматриваются различные критерии, уровни волевого развития младшего школьника, общие условия и пути формирования волевых качеств которые можно использовать для разработки программ развития волевых качеств младших школьников психологами и педагогами начальных классов.

Сидоренко О.Б.

**ІЗ ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ ПОВЕДІНКИ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

Однією з актуальних проблем, з якою стикаються вчителі початкової школи, це формування у дітей певної поведінки з метою підняття рівня успішності учнів, які відстають в учінні. Цій проблемі не приділяється достатня увага в психологічній та педагогічній літературі. Але вона є дуже важливою і потребує свого вирішення. Тому в статті ми намагалися висвітлити питання вивчення поведінки людини у психології, зосередитися на основних поглядах видатних вчених про розвиток поведінки дітей молодшого шкільного віку.

Отже, в цьому віці закладаються основні стереотипи поведінки. Водночас розуміння механізмів формування поведінки (певних дій, вчинків) у дітей молодшого шкільного віку, допомагає виявити не тільки причини виникнення

відхилень в поведінці, а і знайти засоби педагогічного та психологічного впливу на них, з'ясувати основні напрямки психолого-педагогічної корекції та профілактики негативних проявів (агресії, афективних станів) у поведінці.

У дітей молодшого шкільного віку відбувається процес адаптації до нових соціальних умов, змінюється режим дня, збільшується необхідність виконання певних вимог і дотримування певних правил, з'являються нові стосунки в колективі однолітків. У цьому віці закладається та формується вміння вчитися. Саме тому період молодшого шкільного віку відіграє важливу роль у формуванні та закріпленні основних форм активної, цілеспрямованої, самоудосконалюючої поведінки.

Причин, які приводять до порушення певних форм поведінки у дітей молодшого шкільного віку, що ведуть до зниження учбової діяльності, дуже багато. Це – складні соціальні і політичні умови життя суспільства, проблеми, що виникають у сім'ях, психологічні особливості дітей, порушення психічного розвитку, недоліки в організації профілактичної і корекційної роботи.

Якщо учень набув певного негативного досвіду поведінки, то такі прояви можуть стати причиною його закріплення і посилення. Цьому можуть сприяти недоліки в навчально-виховній роботі, які існують сьогодні в школі. А це може бути: несвоєчасне виявлення учнів, які мають відхилення від певних норм і правил поведінки, поверхове вивчення індивідуальних особливостей дітей, відсутність різноманітності форм позакласної і позашкільної роботи. На закріплення негативних проявів поведінки молодших школярів має і неправильний підхід до таких учнів (недостатня увага з боку вчителів, недовіра, непорозуміння).

У вітчизняній психології термін „поведінка” часто використовують для характеристики активності живих істот, в основному тварин. Але людська поведінка – завжди суспільно зумовлена і набуває характеристик свідомої, колективної, цілеспрямованої, довільної і творчої діяльності. Тобто, це певні дії, в яких особливо виявляється суспільна природа людини, і, які здійснюються на основі прийнятих в даному суспільстві норм і правил.

Таким чином, поведінка людини є продуктом еволюції і суспільного розвитку, особлива форма взаємодії з довколишнім світом, у якої на відміну від тварин все більшого значення набувають вищі психічні форми регуляції, які носять активний, свідомий, цілеспрямований характер і пов'язаний з мисленням, мовою, моральними нормами і правилами.

З історії психології відомо, що на основі концепції тропізму була розроблена теорія поведінки тварин, що свідчить про їх здатність реагувати на впливи довколишнього середовища [12]. Ця теорія сприяла розвитку вивчення поведінки тварин, а згодом і поведінки людини.

Напрямок, започаткований в американській психології, який займався вивченням поведінки людини, називається біхевіоризмом (від англ. Behavior – поведінка). Засновником його був Дж. Уотсон. Представники цього напрямку

заперечували існування свідомості, і відстоювали думку про те, що психологія, повинна займатися тільки вивченням поведінки людини.

Дж. Уотсон, Е. Торндайк, Б. Скіннер висунули положення про те, що поведінка людини являє собою сукупність відповідних реакцій на вплив соціального середовища – стимулів. Формула поведінки S-R. Реакції визначають імовірність стимулу, а по стимулу можна передбачити певну реакцію. Е. Торндайк в досвіді на тваринах і у дослідженнях поведінки людей дотримувався думки Дж. Уотсона, що людина – як і тварина, відрізняється від інших тварин тільки типом поведінки. Це означає, що всю психічну діяльність людини, як і тварини можна описати в термінах „научіння” і „навичка”, а поведінка є зв’язок типу стимул – реакція. Вчений довів, що зв’язок між стимулом і реакцією посилюється, якщо є підкріплення. Е. Торндайк розробив теорію научіння, в якій основну увагу приділяв розвитку зовнішньої поведінки через механізм підкріплення.

Дж. Уотсон робить припущення, що людську поведінку можна контролювати і передбачати. На основі цього Б. Скіннер вводить поняття програмованої поведінки і доводить, що людську поведінку можна теж контролювати, спрямовувати, модифікувати і формувати при правильному використанні позитивного підкріплення [9, 12].

Концепцію Б. Скінера підтримували С. Біжу, Д. Баєр, які виділили, що поведінка може бути реактивною (відповідною) і оперантною (на основі підкріплення), ввели поняття взаємодії, і, що стимули можуть викликати реактивну поведінку чи посилювати оперантну.

Вивчаючи розвиток дитини і взаємовідносини дітей і батьків Р. Сірс, Г. Крайг довели, що підкріплення в поведінці може приводити до зниження мотивації, і що поведінка дитини залежить від взаємовідносин з іншими людьми, в яких діти переймають і підкріплюють моделі поведінки один в одного.

Курт Левін на основі теорії фізичних полей, висловив думку про те, що психічна діяльність людини відбувається в умовах психічного поля, яке отримало назву гомологічного простору. Цей простір включає в себе події минулого, сучасного, майбутнього, які впливають на наше життя.

З точки зору психології кожна із цих подій визначає поведінку людини в конкретній ситуації. Таким чином, гомологічний простір формується особистісними потребами (біологічні і соціальні), які він називає квазіпотребами.

Згідно поглядів вченого, поведінка являє собою чергування циклів, які приводять до виникнення напруження та послідовної дії, спрямованої на його зняття. Тому кожний раз, коли у індивідуума виникає потреба, то супутником її є стан напруги. Індивідуум своїми діями намагається зняти цю напругу і встановити внутрішню зрівноваженість.

Курт Левін вводить поняття групової динаміки, яке використовують для характеристики індивідуальної поведінки особистості і поведінки всієї групи.

Соціальна поведінка проявляється в середині групи і може визначатися конкуруючими підгрупами, окремими членами, спілкуванням. Таким чином, групова поведінка в будь який час є функцією загального стану соціального середовища [9, 12].

Представники необіхевіоризму Е. Толмен, К. Халл, Е. Газрі, А. Бандура, сприйняли головне положення біхевіоризму про певні стимули і реакції. Але вони вводять в формулу S-R „проміжну змінну” (O), яка відноситься до пізнавальних і мотиваційних компонентів поведінки, є його когнітивним компонентом. Формула S-O-R суттєво змінюють сутність біхевіоризму. Вчені ввели „закон ефекту”, який розглядає поведінку особистості, як сукупність впливів (реакцій) за певні „винагороди” (стимули), які одержує людина. Вони акцентують увагу на опосередковане підкріплення – насліддя, яке відбувається на основі спостережень за поведінкою інших людей і за наслідками цієї поведінки, а не на основі особисто отриманого підкріплення. Тим самим людина може регулювати і направляти свою поведінку не усвідомлюючи його наслідки, тобто поведінку можна „вивчити заново” чи частково її змінити [12].

Людина в концепції біхевіоризму розглядалась як реагуюча, діюча, навчаюча істота, яка запрограмована на певні реакції, дії, поведінку. Змінюючи стимули і підкріплення, можна програмувати людину на вимушену поведінку.

Згідно концепції американського психолога Макгвайра, класифікація поведінки і вчинків людини повинна проводитися в залежності від цілей, потреб, ситуацій. На його думку, вчинок людини може бути: 1) результатом відповідної реакції на зовнішній вплив (реактивна поведінка), або 2) прояв якогось внутрішнього джерела активності, внутрішньої потреби, бажання (активна поведінка) [11].

Ціллю вчинку людини є: 1) збереження звичного, адаптованого стану (стабільність), або 2) набування нової якості, нових результатів (розвиток). Закінчиться вчинок може при досягненні: 1) бажаного внутрішнього ефекту (думка, оцінка, почуття, настрої), або 2) бажаного зовнішнього ефекту, зовнішнього результату (досягнення згоди, розуміння, бажаного результату тощо).

На основі вказаних критеріїв американський психолог Макгвайр виділяє 16 типів поведінки людини:

1) перцептивна – прагнення людини співволодіти інформаційним переважанням; 2) захисна – різні реальні чи уявні дії психологічного захисту (відвернення, заміщення, проєкція, регресія), які дозволяють зберегти позитивний образ „Я”, позитивну думку про себе; 3) індуктивна – сприймання і оцінка людиною самого себе на основі інтерпретації значення власних дій; 4) звична – задоволення від позитивного підкріплення; 5) утилітарна – прагнення людини вирішити практичну проблему з максимальним досягненням (суб’єктивним переживанням максимально можливого успіху); 6) рольова – відповідно з рольовими вимогами, обставинами, які вимушують людину діяти певним чином при неспівпадінні с особистісними прагненнями; 7) сценарна – людина є виконавцем багатьох правил

допустимої „пристойної” поведінки, відповідної до його статусу в певній культурі, суспільстві; 8) моделююча – варіанти поведінки людей в малих і великих групах (зараження, наслідування, навіювання), але важко контрольовані як самою людиною, так і іншими людьми; 9) урівноважена – коли людина має суперечливі один одному думки, оцінки, установки і намагається їх погодити за рахунок своїх оцінок, домагань, спогадів; 10) звільняюча – людина прагне зберегти стабільність свого внутрішнього емоційного стану за рахунок активних зовнішніх дій: уникати можливих невдач); 11) атрибутивна – активне усунення суперечностей між реальною поведінкою і суб’єктивною системою думок, усунення когнітивного дисонансу між бажаннями, думками і реальними діями; 12) експресивна – збереження стабільної високої самооцінки, постійне відтворення якої є основним регулятором повсякденної соціальної поведінки; 13) автономна – коли почуття свободи вибору, створює готовність людини подолати різні перешкоди на шляху досягнення своєї мети (високий рівень „локусу контролю” своїх вчинків, уявлення про себе як про активну особистість, а не виконавцем чіих то приказів, волі); 14) стверджувальна – переживання людиною своїх дій як здійснення своїх планів при повному використанні внутрішніх власних умов; 15) дослідницька – прагнення до новизни фізичного і соціального оточення, готовність „терпіти” інформаційну невпевненість, „редуціювання” різноманітної зовнішньої інформації у форму, до якої раніше були застосовані прийоми їх обробки; 16) емпатична – здатність почувати і розуміти емоційний і душевний стан іншої людини [11].

Суттєву роль в житті людини відіграють навички, звички, звична поведінка. Реалізуючи правила поведінки, дитина поводить правильно тому, що інакше поводити себе не може, вона знає, як повинна вчинити, як потрібно себе вести. Виховання звичок правильної поведінки – є складним процесом, як і виховання свідомості.

Довільна поведінка характеризується інтелектуальним зв’язком між бажанням щось зробити і можливими діями. Це дозволяє людині адекватно оцінювати свої вчинки, поведінку. Орієнтація в власних діях, вчинках поступово перетворює імпульсивну і безпосередню поведінку дитини в довільну поведінку.

В поведінці кожної дитини є риси, які можна спостерігати в поведінці інших дітей – його однолітків, людей одної історичної епохи, однієї культури. Це є природнім, так як, живучи і розвиваючись в певному соціальному середовищі, культурі, дитина наслідує не тільки соціальні еталони, моральні норми, звички, але і певний тип поведінки. Така поведінка має назву – соціотипова поведінка, вона як правило передбачувана і забезпечує дитині безпеку (адаптованість), звільняє від необхідності приймати індивідуальні рішення в певних ситуаціях. На основі цієї поведінки формується набута поведінка. Її сприяють будувати відповідно до певних вимог, ситуацій – мислення, пам’ять, уява, емоції [13].

У сучасній віковій та педагогічній психології (Г. С. Абрамова, Б. Б. Айсмонкас, М. Й. Боришевський, М. В. Добриніна, Л. В. Долинська, М. П. Задесенець,

А. І. Захаров., І. Ю. Кулагіна., А. О. Люблінська, І. К. Матюша, В. С. Мухіна, Л. Ф. Обухова, Н. Ф. Тализіна, М. М. Фіцула, Л. М. Фрідман та ін.) достатньо приділяється уваги висвітлюванні питань щодо основних характеристик поведінки молодших школярів (стриманості, співпереживання, почуття власної гідності, імпульсивності, агресивності, афективних станів), виховання їхньої самооцінки, самоконтролю, моральної поведінки, здатності до виконання певних моральних вчинків. Але нічого не сказано про особливості взаємозв'язку поведінки і рівня успішності молодшого школяра в учінні [1-4, 6-8, 10].

Проблему людської поведінки треба розглядати в контексті особистісного розвитку дитини, формування соціально – ціннісної поведінки школярів.

В молодшому шкільному віці в процесі спілкування з дорослими (з однолітками) у дитини формується поведінковий репертуар, в якому є „улюблені” поведінкові реакції і вчинки. На думку Е. Берна, в трудних ситуаціях дитина експериментує, використовуючи по черзі різноманітні варіанти поведінки, і знаходить, „що деякі зустрічаються в його родині з байдужістю чи схваленням... Дитина розуміє це, приймає рішення яку поведінку обрати” [13].

Молодший шкільний вік відрізняється здатністю до довільної поведінки, яка обумовлена рівнем особистісного розвитку дитини, але є експресивність і імпульсивність в учнів у зв'язку з швидким переходом від появи бажання до його реалізації. Висока чутливість молодшого школяра до дотримання шкільних норм, якщо він сам їх не порушує, не виключає формування більш широких соціальних почуттів. Але недостатній розвиток цих почуттів говорить про неможливості застосування моральних критеріїв при оцінці поведінки молодших школярів.

Дослідниками Д. М. Богоявленським, М. Н. Волокітіною, С. Н. Зінченко, М. П. Кабановою-Меллер, Н. О. Менчинською, О. В. Скрипченко, Л. С. Славіною, А. С. Смирновим була експериментально доведена гіпотеза про позитивний вплив нормативної поведінки на успішність учнів молодшого шкільного віку, формування в них узагальнених прийомів розумової діяльності, а також засвоєння учнями знань, їх систематизації та об'єднання в певну структуру. Недостатньо вивчена проблема, як забезпечити нормативну регуляцію діяльності і поведінки школярів [3, 4, 10,].

Спостереження показують, що поведінка згідно нормам, які прийняті в суспільстві, забезпечується тоді, коли вимоги висуваються всіма членами групи. Дотримання цих вимог виступає способом розв'язання суперечностей чи конфліктів. Для того щоб запобігти конфлікту необхідно розвивати у дітей адекватну самооцінку і саморегуляцію діяльності і поведінки. З розвитком самооцінки, дитина починає активно впливати на поведінку, більш адекватно оцінювати свою діяльність і вчинки, правильно розуміти свої успіхи і невдачі [7].

Важливим фактором, що регулює поведінку особистості, узгоджує дії та вчинки багатьох людей, є загальноприйняті в нашому суспільстві моральні норми. Функція

моральних норм значно зростає, якщо члени суспільства здатні до саморегуляції, зокрема такого важливого її вияву, як самоконтроль.

В українській психології є дослідження щодо формування елементів самоконтролю у дітей молодшого шкільного віку в учбовій діяльності, в процесі спілкування, в поведінці. Доведено, що здійснення самоконтролю в цьому віці можливе тільки під керівництвом дорослого і з участю однолітків.

Причиною цього є: 1) відсутність навичок здійснення самоконтролю; 2) відсутність внутрішнього спонукання до постійного контролю, власних дій та вчинків. Щоб позбавитись цих недоліків М. Й. Боришевський виокремлює самоконтроль в поведінці як спеціальну дію, наголошує на чіткому формуванні вчителем правил поведінки і необхідності створення в учня установки на самоконтроль, в забезпеченні дітей засобами наочної фіксації результатів актів поведінки, які контролюються ними і підключення тих, хто навчається, до самоконтролю.

По мірі розвитку самоконтролю зменшується імпульсивність поведінки школярів, емоції стають більш стійкими і керованими. Без самоконтролю неможливо розвинути в особистості таку цінну якість, як повага до людини, здатність поставити себе на її місце [2].

Практика навчання і виховання свідчить про те, що вже в перші роки навчання в школі дитина повинна вміти самостійно контролювати власну поведінку.

Провідним фактором становлення поведінки молодшого школяра є його учбова діяльність. Поступово, навчаючись в школі дитина оволодіває певними правилами поведінки, при виконанні яких вона переживає задоволення. Для розвитку довільної поведінки важливо не тільки вміння дитини керуватися цілями, які ставить перед ними дорослий, але і самостійно утворювати та вирішувати їх, а цим самим організувати і контролювати свою поведінку [1].

На думку Л. І. Божович та П. Р. Чамати, молодші школярі оцінюють спочатку лише результати своєї навчальної діяльності, поступово включають до сфери самооцінки моральні якості своєї особистості, зокрема: правдивість, чесність, скромність, ввічливість, справедливість тощо.

До порушень поведінки приводить і недостатність розвитку мотивів учіння, невміння учня правильно організувати свою поведінку, розподіляти час, не бажання проявляти волю зусилля при виконанні завдань. Внаслідок цього послабляються учбові інтереси, з'являються прогалини в знаннях, дитина не в змозі справитися з навчальним матеріалом, втрачає впевненість в своїй силі, порушується поведінка [8].

За останній час виникає питання про педагогічну занедбаність дітей, яка являє собою відхилення від норм у поведінці і навчальній діяльності дитини, що зумовлено недоліками навчання і виховання. Але педагогічно-занедбані школярі – це як правило фізично і психічно здорові діти, що мають певні відхилення в свідомості і

поведінці, які зумовлені неправильним вихованням і носять стійкий характер. Діти мають низький рівень самостійності, рішучості, не вміють контролювати свою поведінку [5].

Однією з найважливіших причин ненормальної поведінки учнів є їхня безпомічність у розуміння причин, що зумовлюють цю поведінку. Такі учні основну причину порушень у своїй поведінці приписують везінню, зовнішнім раптово діючим факторам, збігу обставин.

Правильне виховання вимагає об'єктивного аналізу мотивів вчинків учнів, правильної їх оцінки, причин їх виникнення і визначення шляхів поведінкової терапії, педагогічної та психологічної корекції, щодо поліпшення поведінки.

Тому, вивчення поведінки дітей молодшого шкільного віку, її особливостей впливу на учбову діяльність з метою підняття рівня успішності є актуальним на сьогодні і необхідним для розвитку підростаючої особистості.

Використана література:

1. Аверин В.А. Психология детей и подростков, 2-е изд., пер. – СПб.: Изд-во Михайлова. – 1998. – С. 288-303.
2. Боришевський М.Й. Виховання самоконтролю в поведінці учнів початкових класів. – К.: Рад. школа, 1980. – 143 с.
3. Волокитна М.Н. Очерки психологии младших школьников. – М., Изд-во АПН РСФСР, 1955.
4. Задесенець М.П. Вікові особливості розвитку дітей і формування їх особистості. – К.: „Вища школа”, 1978. – 263 с.
5. Запобігання відхиленням у поведінці школярів / За ред. Б. С. Кобзаря, Є. І. Петухова. – К.: „Вища школа”, 1992. – 143 с.
6. Кулагина И.Ю. Возрастная психология (Развитие ребёнка от рождения до 17 лет): Учебное пособие. 4-е изд. – М.: Изд-во УРАО, 1998. – 176 с.
7. Липкина А.И. Психология ребёнка и формирование нравственных компонентов его мировоззрения // Вопросы психологии. – 1980. – № 1. – С. 11-21.
8. Люблинская А.А. Учителю о психологии детей младшего школьника. Пособие для учителя. – М.: Просвещение, 1977. – 224 с.
9. Романець В.А., Маноха І.П. Історія психології ХХ століття: Навч. посібник. – К.: „Либідь”, – 1998. – С. 210-233.
10. Славина Л.С. Индивидуальный поход к неуспевающим и недисциплинированным ученикам. – М.: Академия педагогических наук РСФСР. – 1958. – 216 с.
11. Столяренко С.Д., Самыгин С.И. 100 экзаменационных ответов по психологии. Ростов н/Д.: Издательский центр «МарТ». – 2000. – С. 157-164.
12. Шульц Д.П., Шульц С.Э. История современной психологии / Пер з англ. – СПб.: Изд-во „Евразия”, 1998. – 528 с.
13. Коррекционная педагогика в начальном образовании: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб заведений / Под ред. Г. Ф. Кумариной. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 320 с.

Аннотація

В статті розглядаються деякі аспекти розвитку учня о поведінці, види поведінки і основні дослідження поведінки дітей младшого шкільного віку.